

ناصر رحیم‌خانی

ناصر رحیم‌خانی، کوشنده‌ی سیاسی از نیمه‌ی دوم دهه‌ی ۴۰ خورشیدی در جنبش دانشجویی، در جنبش چپ و جنبش فدایی. علاقمند به مطالعه‌ی دگرگونی‌های فرهنگی - اجتماعی و سیاسی ایران معاصر. ناصر رحیم‌خانی، تحلیلگر مسائل سیاسی ایران و پژوهنده‌ی تاریخ ایران معاصر است. کتابش با عنوان *پیشینه‌ی تاریخی جمهوری خواهی در ایران (۲۰۰۴)*، از اندک شمار پژوهش‌های تاریخی در این زمینه است. وی نقشی کارساز در کتاب *باقر مؤمنی، رهروی راه بی پایان* داشت. چندین نوشته‌ی خواندنی و ماندنی از او داریم؛ از جمله: *میرزا رضای شاه‌شکار در صورت‌خانه‌ی تاریخ (۲۰۰۷)*، *نگاهی به جنبش مشروطه و کشاکش نگرش‌ها و گرایش‌ها (۲۰۱۹)*، *علی شاهنده، سوسیالیستی انسان‌دوست و پایبند ارزش‌ها (۲۰۱۷)* و *تشکیلات زندان مردان فدایی (۲۰۱۷)*، هم‌قلم با ناصر مهاجر.

باقر مؤمنی، پلی میان دو نسل

حافظی کردی زوانم ، نظم من برهان من شاری کرماشان عزیزم ، کم له شیرازم نیه

باقر مؤمنی نویسندگی را از دوران نوجوانی آغاز می‌کند؛ با روزنامه بیستون به مدیریت میرزا مهدی خان فرهپور که پس از شهریور ۱۳۲۰ و برافتادن رضا شاه، در فضای آزادی جانی دوباره می‌یابد در کرمانشاه. مؤمنی از آن زمان تاکنون که ۹۳ سال از زندگی پُربارش می‌گذرد، قلم به زمین نگذاشته است. حاصل کار قلمی باقر مؤمنی، فهرست بلندی‌ست از پژوهش در تاریخ دگرگونی‌های فکری، فرهنگی و اجتماعی - سیاسی ایران معاصر از آستانه‌ی جنبش تجددخواهی تا طلوع مشروطه، از آمیختگی کهنه و نو، سازگاری و ناسازگاری سنت و تجدد و جدال آن دو، مشروطه و مشروع، نسبت دین و دولت، داعیه‌ی روحانیت شیعه از محقق کرکی دوره‌ی صفویه تا شیخ فضل‌الله نوری عصر مشروطه و تا روزگار ما. نگاهی به فهرست پژوهش‌های تاریخی مؤمنی بیانگر دل‌بستگی‌ها و دغدغه‌های اوست درباره‌ی جنبش مشروطه‌خواهی ایرانیان:

ایران در آستانه انقلاب مشروطیت، دین و دولت در عصر مشروطیت، مسئله‌ی ارضی و جنگ طبقاتی در ایران.

مؤمنی همچنین شماری از کتاب‌ها و نوشته‌های تأثیرگذارِ طلوع مشروطه را معرفی، ویرایش و بازچاپ کرده است: سیاحتنامه ابراهیم بیگ نوشته‌ی زین‌العابدین مراغه‌ای، تمثیلات - نمایشنامه‌های - فتحعلی آخوندزاده، کتاب احمد نوشته‌ی عبدالرحیم طالبوف تبریزی، مسالک المحسنین طالبوف تبریزی، کتاب یک کلمه‌ی میرزا یوسف مستشارالدوله، مقالات و مکتوبات فتحعلی آخوندزاده، صوراسرافیل در معرفی روزنامه‌ی صوراسرافیل به سردبیری دهخدا. در زمینه‌ی تاریخ جهان، باقر مؤمنی همراه با صادق انصاری چهار جلد کتاب بزرگ پژوهش تاریخی، یعنی تاریخ جهان باستان و تاریخ قرون وسطی را از تاریخ‌نگاران شوروی ترجمه کرده است. ترجمه و چاپ این پژوهش‌ها، نمود دیگری است از باور او به اندیشه‌ی پیشرفت و سیر دگرگون‌ساز تاریخ.

مؤمنی در زندان قزل‌قلعه زبان روسی می‌آموزد تا سپس‌تر به کار آید برای ترجمه‌های مستقیم او از متن‌های پژوهش تاریخی. پیش‌تر زبان فرانسه را آموخته بود.

آموختن زبان فرانسه از میانه‌ی عهد قاجار و توسط میسیون‌های مذهبی اروپایی در ایران آغاز شده بود به‌ویژه در شهرهایی چون رضائیه، همدان، سنندج و کرمانشاه.

شمار بزرگی از جوانان چند نسل، پژوهش‌های تاریخی و ترجمه‌های باقر مؤمنی را خوانده‌اند، اثر پذیرفته‌اند، و شاید از آن میان کم نبوده‌اند کسانی که سپس‌تر به این یا به آن شیوه‌ی مبارزه‌ی سیاسی روی آورده باشند.

بسیاری از زندانیان سیاسی دهه‌ی پنجاه خورشیدی، پژوهش‌های تاریخی و ترجمه‌های باقر مؤمنی را همچون متن‌های تئوریک و تحلیلی راهنما در شناخت سیر دگرگونی اجتماعی نگریسته‌اند و خوانده‌اند. در زمانه‌ی فرمانروایی خودکامگی و اختناق سیاسی، در روزگار فروبستگی افق‌های پیشرو فرهنگی، گاه جستاری در اسطوره‌ها یا حتا رمانی ساده هم می‌شد که برانگیزاننده‌ی روحیه‌ی ایستادگی باشد در برابر ناراستی و بدکرداری قدرت حاکم مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار شاهرخ مسکوب از منظری و رمان خرمگس از منظری دیگر.

شاهرخ مسکوب، نخستین اندیشه‌های کتاب مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار را در زندان قزل‌قلعه می‌پروراند، در سال‌های حبس پس از کودتای ۲۸ مرداد. کتاب در ۱۳۴۲ خورشیدی چاپ می‌شود. مسکوب، کتاب را تقدیم می‌کند «به نقال‌ها، خادمان بی‌نام و نشان شاهنامه».

نخستین فراز پیش‌گفتار کتاب اما نکوهشی بود تلخ از تاریخ سیفله‌پرور: «هزار سال از زندگی تلخ و بزرگوار فردوسی می‌گذرد. در تاریخ ناسپاس و سیفله‌پرور ما، بیدادی که بر او رفته است، ماندنی ندارد». و بعد تعریض سخت و کوبنده‌ی شاهرخ مسکوب است بر آنان و هم براینان که حرمت قلم پاس نمی‌دارند.

از پس سال‌های سرکوب و سکوت کودتای ۲۸ مرداد، اینک دهه‌ی ۴۰ دوران شکوفایی ادبیات، داستان‌نویسی، شعر فارسی و ترجمه‌های بیشتر از رمان‌ها و نول‌های مهم ادبیات جهان است. شکوفایی شعر نو در آثار مهدی اخوان‌ثالث، فروغ فرخزاد، احمد شاملو، فریدون توللی، سایه و دیگران. ترجمه‌ی نوشته‌های رومن رولان، شولوخف، سارتر، کامو، همینگوی، برشت.

برآمد تازه‌ی رمان‌ها، نمایشنامه، داستان‌های کوتاه فارسی و نقد ادبی: آل‌احمد، غلامحسین ساعدی، بهمن فرسی، نادر ابراهیمی، علی محمد افغانی، هوشنگ گلشیری.

پژوهش‌های تازه در تاریخ و ادبیات: آن‌گزیده‌های ارزنده‌ی تاریخ و ادبیات ایران زیر نظر دکتر پرویز خانلری و ذبیح‌الله صفا. راهنمای کتاب به همت ایرج افشار و مجتبی مینوی، احسان یارشاطر. نشریه‌ها، مجله‌ها و جُنگ‌های فرهنگی، ادبی و نقد ادبی گوناگون پدید آمدند:

آرش زیر نظر و مسئولیت سیروس طاهباز. نگین به مدیریت محمود عنایت. کتاب هفته: به مدیریت دکتر محسن هشترودی، احمد شاملو و شورای نویسندگان. و در آن مجموعه‌ی بزرگ: از «فیل در پرونده» از برانیسلا و نوشیج صرب به ترجمه‌ی کاظم انصاری تا «یخ‌ها آب می‌شود» از میخائیل نعیمه‌ی لبنانی به ترجمه‌ی عبدالمحمد آیتی؛ پدر غزال.

کیهان ماه: به سردبیری کوتاه مدت جلال آل‌احمد و همکاری داریوش آشوری، بهرام بیضایی، سیمین دانشور، آرامش دوستدار، بهمن محمصص. غرب‌زدگی جلال آل‌احمد نخست در دو شماره‌ی کیهان ماه، منتشر شد در تابستان ۱۳۴۱.

بازار ویژه‌ی ادبیات در تهران، بازار ویژه رشت در رشت، جُنگ اصفهان - گلشیری و یاران - هنر و ادبیات جنوب - به سردبیری منصور خاکسار و ناصر تقوایی - مهد آزادی به کوشش صمد بهرنگی، بهروز دهقانی و یاران، محفل‌ها در مشهد، در کرمانشاه، در سنندج. نسلی از نویسندگان و مترجمان و شاعران جوان سر برمی‌آورند.

اصلاحات ارضی، و سپس روانه کردن آموزگاران سپاه دانش به روستاها، برای نخستین بار و به گونه‌ای گسترده چشمان حیرت‌زده و جستجوگر شمار بزرگی از نسل جوان تازه به میدان درآمد را آشنا کرد با واقعیت تلخ عقب‌ماندگی و ناداری روستا و روستایی ایرانی بازتاب یافته هم در پژوهش‌های میدانی و جامعه‌شناختی و هم در شعر و داستان کوتاه و رمان جدید فارسی. از هجرت سلیمان محمود دولت‌آبادی تا داستان‌های نسیم خاکسار و منصور یاقوتی و علی‌اشرف درویشیان.

درست است که در دهه‌ی چهل و به‌ویژه در دهه‌ی پنجاه، فضای فرهنگی و ادبی ایران به گونه‌ای و تا حدودی زیر تأثیر «رنالیسم سوسیالیستی» هم هست، اما ادبیات قرن نوزدهم روسیه و فرانسه هم در دسترس بود؛ از داستایوسکی و چخوف تا بالزاک و گی دوموپاسان و سپس تر آشنایی با همینگوی و آلبر کامو.

سال‌های سرکوب و سکوت پس از کودتای ۲۸ مرداد سال ۳۲، دوره‌ی کوتاه تنفس سیاسی سال‌های ۳۹ تا ۴۲ گذشته‌اند، اکنون دوران غرور سرخوش جوانی و چشم دوختن به فردا و فرداهاست. کندوکاو انتقادی دیروز و نگاه پرسشگر و جستجوگر امروز و چشمان رو به افق فردا.

در متن چنین زمانه و در میانه‌ی میدانی چنین، شمار بزرگی از جوانان دهه‌ی چهل خورشیدی، در تمایز با دهه‌ی پنجاه، نخست با فرهنگ و ادبیات ایران و جهان آشنا شدند؛ از منظر ادبیات به جهان نگریستند و سپس تر بود که از راه فرهنگ و ادبیات گذر کردند به میدان سیاست و مبارزه‌ی سیاسی.

از اینجاست آن پیوند دوسویه‌ی عاطفی، معنوی و اندیشگی میان نسل تازه به میدان آمده با شمار بزرگ نویسندگان، شاعران، مترجمان به ویژه با روشنفکران و پژوهشگران دگرگونی‌های اجتماعی و تاریخی ایران معاصر با دیدگاه‌های گوناگون و از آن میان باقر مؤمنی، فریدون آدمیت، دکتر عبدالحسین زرین کوب، هما ناطق، امیرحسین آریان‌پور، دکتر غلامحسین صدیقی، حمید عنایت، داریوش آشوری. از پس انقلاب سال ۱۳۵۷ ایران، استقرار حاکمیت ضد دموکراتیک جمهوری اسلامی، فروپاشی اردوگاه سوسیالیسم "عملاً موجود"، در هم ریختن نظم جهانی پیشین، ادعای پایان تاریخ، مه‌آلود شدن افق آرمان‌های انسانی، هجوم بازار و سرمایه‌ی مالی و آوازه‌گری آوازه‌گردانان ثروت و سود خُلس، این همه گویی آن پیوند دیرین عاطفی، معنوی و اندیشگی میان جوانان و کنشگران سیاسی با روشنفکران و پژوهشگران عرصه‌ی دگرگونی‌های اجتماعی و تاریخی را از هم گسیخته است؛ اما نه پایان تاریخ است و نه زوال روشنگری و روشنفکری.

نظریه‌پرداز پایان تاریخ، فوکویاما، چندی پیش با دیدن آشفتگی جهان ایده‌آل تصویری خویش در پایان تاریخ، از لزوم در پیش گرفتن روش‌های چاره‌ساز سوسیالیستی سخن گفت.

هایک که بیشتر روشنفکران امروز را «معامله‌گران دست دوم آراء و اندیشه‌ها» می‌نامد، اما تردید ندارد که روشنفکر می‌تواند در این جهان نقش مهمی ایفا کند و به همین دلیل نیز از قدرت قاطع روشنفکران در شکل دادن به افکار عمومی سخن می‌گوید.

اما پیامدهای زیان‌بار گسست در آن پیوندهای دوسویه‌ی عاطفی - معنوی و فکری - اندیشگی میان نسل جوان کوشنده در عرصه‌ی اجتماع و سیاست با نویسندگان، شاعران، پژوهشگران و نظریه‌پردازان در ایران ما، چندجانبه است و تنها محدود به عرصه‌ی خاص ادبیات - شعر، داستان و رمان - دهه‌ی ۶۰ و پس از آن نیست. ادبیاتی با بازتاب کم‌رنگ رنج‌های جانکاه اجتماعی - سیاسی. در آن ادبیات نمی‌بینیم یا کم می‌بینیم روایت زندان و شکنجه و کشتار بزرگ زندانیان سیاسی را از آن گونه‌ی همدلانه و غمگسارانه‌ی بازتاب یافته در نوشته‌های علی‌اشرف درویشیان، نسیم خاکسار، اکبر سردوزامی.

در این زمانه‌ی فروریزی بنیادهای فکری - سیاسی پیشین و گسست پیوندها، ادبیات سیاسی ما - از هر

دست - کم فروغ مانده‌ست و بنیادهای اندیشه بی‌پشتوانه.

باری و اما در این سال‌های گسست پیوند و با دشواری‌های تبعید، باقر مؤمنی، همپای شمارانی دیگر از روشنفکران و پژوهشگران، دگرگونی‌های فرهنگی و اجتماعی - سیاسی ایران معاصر را همچنان دنبال کرده است. کتاب پُربرگ «دین و دولت در عصر مشروطیت» نمونه‌ای از این کوشش و کنکاش. از پرداختن به کتاب‌ها و بسیار نوشته‌های مؤمنی در تبعید درمی‌گذرم که بر تارک آن «همراه با انقلاب از درخت سخن بگو» خود می‌نمایاند و «دنیای ارانی» و «راهیان خطر».

زندگی‌نامه‌ی سیاسی باقر مؤمنی، آن نیز دفتری‌ست پُر برگ و پُررنج در مبارزه با ناعدالتی، دیکتاتوری، واپس‌ماندگی فکری سیاسی و اجتماعی، فقر و جهل و بی‌سوادی.

راهی که باقر مؤمنی با غرور پیموده است برای برابری و رهایی مردمان و آزادی و استقلال ایران، راهی بوده است طولانی، هموار و ناهموار، هم بر فراز و هم در فرود! در همه حالی اما او ایستاده بر سر عهد خود با خویشان خویش.